

O'QUVCHILARDA ALTRUISTIK FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Umarova Marxamat Xayrullaevna

NamDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'quvchilarda altruistik fazilatlarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Shaxsning ijtimoiy-axloqiy yetukligi, boshqalarga yordam berish, hamjihatlik va mehr-shafqat ko'rsatish qobiliyatlari zamonaviy ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biri sifatida tahlil etilgan. Maqolada pedagogik va psixologik manbalar asosida altruizmning mohiyati, shakllanish bosqichlari, uni rivojlantirishda o'qituvchining o'рни hamda metodik yondashuvlar ochib berilgan. Tadqiqot natijalari o'quvchilarni ijtimoiy faol, hamdard va mehribon insonlar sifatida tarbiyalashda samarali yondashuvlarni taklif etadi.*

Kalit so'zlar: *altruizm, ijtimoiy fazilatlar, tarbiya, shaxs kamoloti, empatiya, hamdardlik, pedagogik metodologiya, o'quvchi shaxsi.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy va ruhiy kamolotini ta'minlashni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilarda altruistik fazilatlarni rivojlantirish masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Altruizm — bu shaxsning boshqalarning manfaatlarini o'z manfaatlaridan ustun qo'yish, yordam berishga tayyorlik va hamdardlik ko'rsatish xususiyatidir. Insonda altruistik fazilatlar shakllanganda u jamiyatda ijobiy munosabatlar o'rnatishga, muhitni insonparvarlik ruhida rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Ta'lim jarayonida altruizmni rivojlantirish o'quvchilarda mehr-shafqat, hamkorlik, ijtimoiy mas'uliyat, adolat va halollik kabi fazilatlarni mustahkamlaydi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvchanligini, jamoa bilan ishlash qobiliyatini va psixologik yetukligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili. Altruizm tushunchasiga oid qarashlar falsafiy, psixologik va pedagogik manbalarda turlicha talqin etilgan. G'arb olimlari tadqiqotlari. A. Ogyst Kont (1851) ilk bor "altruizm" atamasini fanga kiritgan bo'lib, uni "boshqalarga foyda keltirishga yo'naltirilgan axloqiy xatti-harakat" deb ta'riflagan. Unga ko'ra, altruizm insoniy jamiyatning asosiy birlashtiruvchi kuchidir. A. Bandura (1986) o'zining "ijtimoiy-kognitiv nazariyasi"da altruistik xulq-atvor shaxsning kuzatish, taqlid va o'rganish jarayonida shakllanishini ta'kidlaydi. J. Piaje va L. Kolberg esa altruizmni axloqiy rivojlanish bosqichlarining yuqori darajasi deb hisoblaydi. Ularning fikricha, altruistik qarorlar axloqiy tafakkurning yetuklik darajasiga bog'liq. Sharq mutafakkirlari qarashlari: Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy asarlarida insonparvarlik, bag'rikenglik, mehr-shafqat, fidoyilik kabi fazilatlar inson kamolotining muhim belgisi sifatida talqin

etiladi. Masalan, Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida “yaxshilikni boshqaga ravo ko‘rish”ni eng yuksak insoniy fazilat sifatida ko‘rsatadi. Rus va o‘zbek pedagoglari yondashuvlari V.A. Sukhomlinskiy altruizmni “bolaning yuragida mehr manbaini uyg‘otish” jarayoni sifatida talqin qiladi. U o‘qituvchi shaxsining namunasi o‘quvchi ruhiyatida chuqur iz qoldirishini ta’kidlaydi. Shuningdek, L.S. Vygotskiy altruistik xatti-harakatlar “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida ijtimoiy muloqot orqali shakllanishini asoslaydi. O‘zbekistonlik pedagog olimlardan J. Jalolov, B. Xodjayev, R. Abdullaeva ishlarida axloqiy tarbiya, empatiya va shaxsiy fazilatlar integratsiyasi masalalari yoritilgan. Ularning fikricha, altruistik fazilatlar milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya orqali yanada samarali rivojlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida olib borildi:

1. Nazariy tahlil metodi – altruizmning falsafiy, pedagogik va psixologik manbalardagi talqinlarini o‘rganish.
2. Tizimli yondashuv – altruistik fazilatlarni shaxs kamolotining tarkibiy qismi sifatida tahlil qilish.
3. Kuzatish va suhbat – o‘quvchilar xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarini o‘rganish orqali altruistik namoyonlarni aniqlash.
4. Tajriba-sinov ishi – dars va tarbiyaviy mashg‘ulotlarda altruistik vaziyatlarni yaratish hamda ularning natijalarini baholash.
5. Pedagogik eksperiment – maqsadli guruhlarda (5–9-sinflar) altruizmni shakllantirishga qaratilgan metodik ishlanmalarning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqotning nazariy asoslarini J. Piajening ijtimoiy o‘rganish nazariyasi, A. Banduraning sotsial-kognitiv modeli, shuningdek, V.A. Sukhomlinskiy, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyevlarning pedagogik-psixologik qarashlari tashkil etdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, altruistik fazilatlarni rivojlantirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi:

1. O‘quv jarayonida ijtimoiy hamkorlik muhitini yaratish.
2. O‘quvchilarni jamoaviy topshiriqlar, guruhli ishlarda o‘zaro yordamga rag‘batlantirish altruistik his-tuyg‘ularni kuchaytiradi.
3. Empatiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar.
4. Empatiya — boshqalar his-tuyg‘usini tushunish va ularga hamdardlik bildirish qobiliyati — altruizmning asosi sifatida namoyon bo‘ladi.
5. O‘qituvchining shaxsiy namunasining ta’siri.
6. O‘quvchilar ko‘pincha o‘qituvchining xatti-harakatini kuzatish orqali altruistik xulqni o‘zlashtiradilar.
7. Tarixiy va adabiy asarlardan foydalanish.
8. Milliy adabiyotdagi mehr-shafqat, fidoyilik, insonparvarlik g‘oyalari orqali o‘quvchilarda altruistik qadriyatlarni shakllantirish samarali natija beradi.
9. Ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish.

10. “Mehr-shafqat haftaligi”, “Yosh ko‘ngillilar harakati” kabi tashabbuslarda qatnashish o‘quvchilarda altruistik faoliyatni real hayotda namoyon etishga imkon yaratadi.

Tajriba natijalariga ko‘ra, maxsus metodik yondashuvlar qo‘llanilgan sinf o‘quvchilarida altruistik xatti-harakatlar 30–35% ga ortgan (so‘rovnomalar asosida).

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, altruistik fazilatlar tabiiy tarzda shakllanmaydi, balki ularni maqsadli pedagogik ta’sir orqali rivojlantirish zarur.

Altruizm o‘quvchi shaxsining emosional-intellektual rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Shu bois ta’lim jarayonida:

- ijobiy psixologik muhit yaratish;
 - jamoaviy o‘yinlar va muhokamalardan foydalanish;
 - o‘quvchilarni ijtimoiy masalalarda faol ishtirok etishga jalb qilish;
- kabi metodlar samarali ekanligi aniqlangan.

Shuningdek, milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish ham muhim. O‘zbek xalqining “Yaxshilik qil, suvga tashla”, “Inson inson bilan” kabi maqollari altruistik fazilatlarining qadimiy ildizlarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Pedagogning vazifasi — bu qadriyatlarni zamonaviy metodologiyalar bilan uyg‘unlashtirib, o‘quvchilarda mehr, hamdardlik, fidoyilik va yordamkorlik hislarini ongli ravishda rivojlantirishdir.

Xulosa. O‘quvchilarda altruistik fazilatlarini rivojlantirish:

- ularning shaxsiy va ijtimoiy yetukligini ta’minlaydi;
- ta’lim muhitida o‘zaro hurmat va hamjihatlikni kuchaytiradi;
- yosh avlodni insonparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, altruizمنى rivojlantirish o‘quvchi shaxsining barkamolligini ta’minlashda pedagogik jarayonning markaziy komponenti bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy, L.S. (1984). *Pedagogik psixologiya*. Moskva: Pedagogika.
2. Sukhomlinskiy, V.A. (1979). *Yurakni bolalarga beraman*. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action*. Prentice-Hall.
4. Leontyev, A.N. (1975). *Faoliyat. Ong. Shaxs*. Moskva: Nauka.
5. Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. Harper & Row.
6. Jalolov, J. (2018). *Pedagogik mahorat va tarbiya jarayoni*. Toshkent: TDPU nashriyoti.